

Integraal veiligheidsbeleid

SNTC Barcelona

Inhoud

0. Inleiding Veiligheidsbeleid (NOB)	3
1. Inventarisatie	6
1.1 Sociale veiligheid	6
1.2 Fysieke veiligheid.....	6
2. Calamiteitenplan	7
2.1 Sociale veiligheid	7
2.2 Fysieke veiligheid.....	8
Bijlage: Pestprotocol.....	10

0. Inleiding Veiligheidsbeleid (NOB)

Scholenbesturen zijn verantwoordelijk voor de arbeidsomstandigheden van hun werknemers en de veiligheid van de leerlingen. Anders gezegd: het bestuur is als werkgever verantwoordelijk om een werkomgeving te creëren waarin het voor het personeel prettig en veilig werken is en voor de leerlingen een veilig en prettig leerklimaat. Schoolbesturen kunnen veiligheid vormgeven door mogelijke risico's in en om de school in kaart te brengen (inventarisatie). Vervolgens moet bepaald worden welke maatregelen nodig zijn om de risico's in te perken. De risico's en maatregelen moeten op schrift gesteld worden en regelmatig geëvalueerd worden. Het schriftelijke verplichte plan voor (school)organisaties in Nederland heet: 'risico-inventarisatie en -evaluatie' (ri&e).

Aandacht voor prettig en veilig werken past in de huidige professionaliseringsslag van het onderwijs, waarbij 'kwaliteit' een kernwoord vormt. "Kwaliteit" van de school heeft ondermeer betrekking op arbeidsomstandigheden van werknemers en veiligheid van leerlingen. Ondanks dat de arbeidsomstandighedenwetgeving niet van toepassing is op scholen in het buitenland raden wij aan het wel mee te nemen in het schoolbeleid¹.

Het veiligheidsbeleid bestaat uit twee delen die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn:

1. een inventarisatie van de sociale en fysieke veiligheidsaspecten die van belang zijn voor de school en het formuleren van maatregelen daarvoor.
Doel: Het in kaart brengen van mogelijke risico's en maatregelen.
2. een calamiteitenplan dat voortbouwt op bovenstaande inventarisatie en concretiseert hoe de school optreedt in noodsituaties.
Doel: Het bieden van een praktische handleiding waaruit blijkt 'hoe te handelen' in nood

Zowel van de inventarisatie van veiligheidsaspecten als van het calamiteitenplan zijn bijgaand voorbeelden opgenomen.

Geadviseerd wordt het eerste deel van het veiligheidsbeleid onderdeel te laten uitmaken van het schoolplan. De inventarisatie van risico's is namelijk van beleidsmatige aard. Het tweede deel, het calamiteitenplan, is gezien de praktische en concrete aard onderdeel van de schoolgids. Het heeft daarmee ook een informerende functie naar de ouders.

Sociale en fysieke veiligheid:

Een schoolbestuur creëert een prettige en veilige werkomgeving door aandacht te besteden aan sociale veiligheid en fysieke veiligheid. Veiligheidsbeleid gaat in op beide aspecten.

Sociale veiligheid betreft het opstellen van gedragsregels. Het gaat om een vraag als "Wat verwacht het schoolbestuur als werkgever van de leerkracht en wat kan de leerkracht verwachten van het bestuur?" Verwachtingen gaan veelal over *gedrag*. Namelijk welke gedragingen verwachten mensen over en weer van elkaar? Indien het schoolbestuur helder communiceert over de gedragingen die gewenst zijn in de school weet iedereen wat acceptabel is en wat niet. Het scheppen van duidelijkheid over gedrag begint bij het schoolbestuur en de leerkrachten. Het impliceert dat het schoolbestuur en de leerkrachten zich bewust zijn van hun voorbeeldfunctie. Duidelijkheid tussen schoolbestuur en leerkrachten geeft ook duidelijkheid aan de kinderen: wij houden ons onderling hieraan, van jullie verwachten wij hetzelfde. Hoe eenvoudiger de regel, hoe helderder het is voor allen. Het is vervolgens een kleine stap de leerlingen hiermee spelenderwijs kennis te laten maken.

Het fysieke veiligheidsaspect gaat anders dan het sociale veiligheidsaspect meer in op *risico's* in of rondom de school: "Welke risico's op en rondom het klaslokaal en de school

¹ Er wordt gerefereerd aan de Nederlandse wetgeving. Lokale wetgeving over arbeidsomstandigheden is niet meegenomen in dit advies.

moet het schoolbestuur in kaart brengen en welke beschermingsmaatregelen moet het treffen voor de leerkrachten?" Uiteraard gaan scholen niet alleen op de risico's van leerkrachten in maar betrekken zij daar ook de risico's voor leerlingen in. Des te belangrijker is het om de risico's in en om de school te inventariseren in nauwe samenwerking met leerkrachten. Op die manier bereik je ten eerste dat degene die het meest zicht hebben op de dagelijkse situatie in en om de school betrokken worden. Ten tweede moet niet vergeten worden dat zij de meest actuele informatie hebben. Tot slot – en per slot van rekening – zijn het de leerkrachten die moeten weten wat hen te doen staat wanneer het risico zich in de praktijk ook daadwerkelijk voordoet.

Zowel voor bestuur, leerkrachten, als leerlingen en ouders is het een geruststellend idee te weten dat er is nagedacht over sociale en fysieke veiligheidsaspecten in de school. Met het oog op 'voorkomen is beter dan genezen' presenteert dit document een opzet voor het in kaart brengen van sociale en fysieke veiligheidsaspecten. Veiligheidsbeleid is niet een statische situatie, maar nadrukkelijk beleid waarin een school een groei doormaakt. In het volgende document wordt ingegaan op het opstellen van veiligheidsbeleid en het bijbehorende calamiteitenplan. In de bijlage zijn twee voorbeelden opgenomen van veiligheidsbeleid. Tot slot is er een voorbeeld van een calamiteitenplan opgenomen.

Sociale veiligheid

Sociale veiligheid, wat wordt ermee bedoeld?

Sociale veiligheid heeft betrekking op **gedragingen** die tot conflicten leiden tussen mensen. De laatste jaren hebben onderwerpen zoals pesten, agressie en (seksuele) intimidatie – helaas – een vlucht genomen in het onderwijs in Nederland. Het zijn allemaal voorbeelden die afbreuk doen aan sociaal veiligheid en een gevoel van onveiligheid kunnen veroorzaken. Niets is zo vervelend als een onbehaaglijk gevoel dat uiteindelijk een slechte werk- en leersfeer tot gevolg kan hebben.

Het doet het imago van de school goed om duidelijke gedragsregels op te stellen waar bestuur en leerkrachten zich onderling aanhouden en dat ze ook richting de leerlingen uitstralen. Hoewel het denkbaar is dat intimidatie of agressie bij u op school niet voorkomen, is het van belang duidelijke gedragsregels te stellen. Alleen al de grote keur aan personen van (wisselende) bestuursleden, leerkrachten, leerlingen en ook ouders maken het nodig te beschikken over heldere regels en afspraken om misverstanden te voorkomen. Op voorhand al duidelijkheid geven over ongewenst gedrag, kan problemen achteraf voorkomen. Betrek hierbij ook bijvoorbeeld een vertrouwenspersoon en een klachtencommissie (voor de klachtencommissie zie: www.stichtingnob.nl > bestuur en directie > management en organisatie > kwaliteitszorg > bijlage 'de veilige school deel 2'). Zij kunnen eventueel op basis van hun ervaring goede suggesties meegeven.

Fysieke veiligheid

Fysieke veiligheid, wat wordt ermee bedoeld?

Bij fysieke veiligheid gaat het om het voorkomen en beperken van **risico's** waarbij mensen letsel kunnen oplopen of kunnen overlijden. Op en rondom elke school zijn risico's. Een risico kan bijvoorbeeld al het simpele feit zijn dat er een keuken in de school is met een fornuis. Het is dan goed te overdenken én vast te leggen wat je bij het uitbreken van brand doet. Dit zijn dingen waar je liever niet bij nadenkt. Maar niet voor niets is de uitdrukking 'een ongeluk zit in een klein hoekje'.

Voorbeelden van mogelijke risico's:

- Factoren in de school die direct invloed kunnen uitoefenen op de (on)veiligheid van leerkrachten en leerlingen:
 - * aanwezigheid van een kantine met keuken in de school, risico: brand, verbranding, kortsluiting;
 - * aanwezigheid van een scheikunde/natuurkundelokaal op een VO-school, risico: o.a. brand;
 - * afwezigheid van collega- leerkrachten indien het gaat om kleine locaties waar 1 leerkracht tijdens de avonduren of in de weekenden voor de klas staat, risico: in geval van calamiteiten zijn anderen niet altijd even snel ter plaatse
 - * afwezigheid van een 'eigen' locatie indien een school bijvoorbeeld lokalen huurt van een andere organisatie zoals een lokale/internationale school, risico: geen overzicht op andere brandhaarden zoals scheikundelokalen, geen zicht op mogelijke vluchtwegen die afgesloten zijn in de school.
- Factoren in de omgeving van de school die direct invloed uitoefenen op de (on)veiligheid van de leerkrachten en leerlingen:
 - * nabijheid van een grote weg bij de school, risico: aanrijdgevaar;
 - * nabijheid van open water in de omgeving van de school, risico: verdrinking;
 - * lokale situatie in het land waar de school is, zoals aardbevingen of oorlogssituaties
risico: een lokale situatie kan soms geheel onverwachts de schoolomgeving binnenkomen. Herken de risico's, beschrijf ze en handel er binnen de mogelijkheden naar (bijvoorbeeld heb altijd een telefoonlijst paraat van ouders, de ambassade, de brandweer, e.d)

1. Inventarisatie

1.1 Sociale veiligheid

- Pesten
- Intimidatie of agressie jegens leerlingen of leerkrachten
- Uitval van een leerkracht
- Contrôle over aanwezigheid leerlingen

1.2 Fysieke veiligheid

1.2.1. Factoren in de school

- Toegang tot andere lokalen, kantine, gymzaal, uitgang naar buiten
- Brand, nood tot ontruiming
- Ziek worden of ongeluk van een leerling

1.2.2. Factoren in de omgeving van de school

- De weg naast de school (Casteldefels)
- Noodweer

2. Calamiteitenplan

2.1 Sociale veiligheid

Sociale veiligheid is een belangrijk aandachtspunt op de Oranje-dijkschool. Op alle locaties waar wij lesgeven gelden dezelfde gedragsregels en huisregels.

Deze gedrags- en huisregels gelden voor alle betrokken partijen bij de school en hebben ten doel de algemene sfeer goed te houden.

Duidelijk moet zijn dat a-sociaal gedrag jegens individuen en jegens een groep ontoelaatbaar is op onze school en niet geaccepteerd zal worden. Dit geldt voor zowel leerlingen, leerkrachten en ouders.

Kinderen horen nooit getuigen te zijn van dergelijk ontoelaatbaar gedrag.

Hieronder volgt een duidelijke definitie van wat onder a-sociaal gedrag verstaan wordt:

- * (verbale) agressie: uitschelden, pesten, treiteren, hate-mail (cyberpesten), bedreigingen, intimideren, thuis hinderlijk opgebeld worden;
- * (fysiek) geweld: duwen, trekken, slaan of schoppen, vernieling of beschadiging van eigendommen, diefstal van eigendommen, afpersing of chantage, bedreiging met (nep)wapen, mishandeling met (nep)wapen;
- * seksuele intimidatie: seksueel getinte opmerkingen/gedragingen, handtastelijkheden, seksuele chantage, aanranding/verkrachting;
- * discriminatie: discriminatie op grond van geslacht, seksuele geaardheid, herkomst/huidskleur en/of religie.

De school probeert een zo goed mogelijk inzicht te hebben in wat er zich voordoet op school en wat er leeft bij leerlingen, personeel en ouders. Op het gebied van sociale veiligheid wordt door de leerkrachten geobserveerd in de groep en wordt het groepsproces goed in de gaten gehouden.

Regelmatig staan de leerkrachten voor en na schooltijd buiten om daar eventuele signalen op te vangen die direct invloed uit kunnen oefenen op (on)veiligheid van ouders, leerlingen en leerkrachten.

Gedragsregels.

De volgende gedragsregels gelden voor iedereen die bij de school betrokken is. Deze regels worden aan het begin van ieder schooljaar door de leerkrachten besproken met de leerlingen. Het zijn algemene normen en waarden die in iedere groep gehandhaafd dienen te worden;

- * Ik doe mijn best zo goed ik kan;
- * Wat ik doe is goed voor de groep;
- * Ik ga met zorg om met de school waarin ik mag verblijven.
- * Ik ben voorzichtig met alle spullen die zich binnen het schoolterrein bevinden.

Tevens gelden er algemene "huisregels" waar eenieder -ook de ouders- zich aan dient te houden;

- * Op tijd komen
- * Respectvolle omgang tussen ouders onderling en ouders en personeel
- * Met zorg omgaan met de school waarin we mogen verblijven.
- * Voorzichtig zijn met alle spullen die zich binnen het schoolterrein bevinden.

Ouders worden verzocht hun kind(eren) voor de deur af te leveren en ook weer buiten op te wachten.

De punten op dit gebied die uit de inventarisatie komen, zullen de volgende maatregelen volgen:

- Pesten

Zie bijlage in document: Pestprotocol.

- Intimidatie of agressie jegens leerlingen of leerkrachten
De maatregeling zijn reeds vermeld bij de gedragsregels.

- Uitval van een leerkracht

Bij uitval van een leerkracht wordt een vervanger gezocht;

De school beschikt over een vaste invaljuf die ten alle tijde beschikbaar is om een groep over te nemen.

In het geval dat zeer kort voor de les of tijdens de les een leerkracht uitvalt, zullen de leerlingen van deze groep verdeeld worden over de andere groepen, hierbij rekening houdend met de leeftijden.

Laat het tijdstip het toe dan wordt alsnog de invalleerkracht gevraagd om de groep over te nemen.

- Contrôle over aanwezigheid leerlingen

Absenties dienen vooraf te worden gemeld, waardoor de leerkracht weet welke leerlingen op school dienen te verschijnen.

De leerkrachten van groep 1-2-3 zullen de kinderen alleen meegeven aan de ouder, tenzij de leerkracht vooraf op de hoogte is gebracht dat een ander persoon het kind komt ophalen en de identiteit van deze persoon afdoende bekend is bij de leerkracht en eventueel bij de directie.

2.2 Fysieke veiligheid

Onder fysieke veiligheid wordt verstaan

het waarborgen van het lichamelijk welzijn van iedereen die bij de school betrokken is, o.a.

- Het voorkomen en omgaan met ongevallen tijdens schooluren;
- Een goed brandveiligheidsbeleid ;
- Regelmatige controles van speeltoestellen, hekwerken, ramen en deuren, enz.

Onder fysieke veiligheid behoort ook het zo veel mogelijk beperken van risicosituaties die zich voor kunnen doen als gevolg van bijvoorbeeld insluipen/inbreken, fysiek en/of verbaal geweld op het schoolterrein en/of in het

schoolgebouw, beveiligingsissues bij of dreigingen aan het adres van ouders, personeel of leerlingen of iedere andere situatie die de veiligheid van leerlingen, personeel en ouders in gevaar brengt.

Rol ouders.

Ouders dienen te allen tijde directie en bestuur in te lichten zodra zij op de hoogte zijn van een specifiek risico dat zich voordoet bij een andere ouder of ouderpaar of van ieder ander extern voorval dat consequenties zou kunnen hebben voor de veiligheid op school.

Op het gebied van fysieke veiligheid worden eventuele ongevallen per locatie centraal geregistreerd.

Op ieder locatie is een goed brandveiligheidsbeleid aanwezig.

Per locatie wordt door de gemeente c.q. eigenaar grote zorg besteed aan controles op de speeltoestellen en sluiting van hekwerken, ramen en deuren.

2.2.1. Factoren *in* de school

Factoren in de school;

* Binnen alle locaties waar wij lesgeven geldt dat de lokalen/ruimten die wij niet nodig hebben, gesloten zijn.

* Er zijn meerdere uitgangen naar buiten die bij alle leerlingen goed bekend zijn, maar waarvan er normaal gesproken maar een gebruikt wordt.

* Op alle locaties zijn conciërges cq receptionisten aanwezig.

* Iedere leerkracht heeft de telefoonnummers van zijn leerlingen in de klas.

* Bij ziekte of een ongeluk van een leerling wordt direct gebeld naar de ouders en indien nodig naar het alarmnummer: 112

Melding incidenten

Wij verzoeken dringend alle betrokken partijen om ieder incident dat zich voordoet en waarbij de sociale en/of fysieke veiligheid van een leerling, een personeelslid of een ouder van de school in het geding is, te melden bij de directeur.

Bij meldingen van incidenten wordt anonimiteit gewaarborgd.

De vertrouwenspersoon van onze school is Consul de heer Ton Berkhout.

Klachten.

In het geval zich op het terrein van hierboven gedefinieerd a-sociaal gedrag klachten en/of bezwaren voordoet, wordt de algemene procedure van de klachtenregeling gehanteerd. Onze klachtenregeling is opgenomen in het schoolplan en gepubliceerd in de schoolgids. Let wel: een klacht dient niet verward te worden met een melding.

De punten op dit gebied die uit de inventarisatie komen, zullen de volgende maatregelen volgen:

- Toegang tot andere lokalen, kantine, gymzaal, uitgang naar buiten
Zie de bovenstaande punten beschreven bij "Factoren in de school".

- Brand, nood tot ontruiming

Het ontruimingsplan en de route zijn bekend bij leerkrachten en de kinderen. Eenmaal op de verzamelplek buiten, wordt er met de presentielijst een leerling inventarisatie gedaan. In geval van brand of ander nood wordt per telefoon politie of brandweer gewaarschuwd. De ouders worden onmiddellijk per telefoon ingelicht.

Er wordt één maal per jaar en "drill" gedaan ter controle van het ontruimingsplan.

- Ziek worden of ongeluk van een leerling

Zoals eerder aangegeven: Bij ziekte of een ongeluk van een leerling wordt direct gebeld naar de ouders en indien nodig naar het alarmnummer: 112

1.2.2. Factoren in de omgeving van de school

- De weg naast de school (Casteldefels)

Naast de scholen in Casteldefels ligt alleen een rustige weg met bijna geen verkeer. De ouders rijden stapvoets over deze weg en houden rekening met de kinderen die uit school komen.

- Noodweer

Bij dreigend noodweer worden de lessen op tijd afgelast en wordt dit de ouders ieder apart telefonisch door de school gemeld.

Hierbij geldt dat altijd het zekere voor het onzekere wordt genomen.

Als het weer achteraf toch meeviel kan dat geen reden tot protest zijn.

Bijlage: Pestprotocol Oranje-dijkschool

Pesten is een probleem waar wij serieus mee omgaan en dat wij aanpakken indien het zich binnen onze schooluren voordoet.

Regel is wel dat pesten moet als probleem worden gezien door alle direct betrokken partijen: leerlingen (gepeste kinderen, pesters en de zwijgende groep), leerkrachten en de ouders.

De school zal proberen pestproblemen te voorkomen. Los van het feit of pesten wel of niet aan de orde is, moet het onderwerp pesten met de kinderen bespreekbaar worden gemaakt, waarna met hen regels worden vastgesteld.

Als pesten optreedt, moeten leerkrachten (in samenwerking met de ouders) dat kunnen signaleren en duidelijk stelling nemen.

Wanneer pesten ondanks alle inspanningen toch weer de kop opsteekt, moet de school beschikken over een directe aanpak.

Wanneer het probleem niet op de juiste wijze wordt aangepakt of de aanpak niet het gewenste resultaat oplevert dan is de inschakeling van een vertrouwenspersoon nodig. De vertrouwenspersoon kan het probleem onderzoeken, deskundigen raadplegen en het bevoegd gezag adviseren.

Het voorbeeld van de leerkrachten (en thuis de ouders) is van groot belang. Er zal minder gepest worden in een klimaat waar duidelijkheid heerst over de omgang met elkaar, waar verschillen worden aanvaard en waar ruzies niet met geweld worden opgelost maar uitgesproken. Agressief gedrag van leerkrachten, ouders en de leerlingen wordt niet geaccepteerd. De leerkrachten zullen duidelijk stelling nemen tegen dergelijke gedragingen.

De regels die wij handhaven binnen onze school:

- * het inschakelen van de leerkracht wordt niet opgevat als klikken.
- * een medeleerling heeft ook de verantwoordelijkheid om het pestprobleem bij de leerkracht aan te kaarten. Alle leerlingen zijn immers verantwoordelijk voor een goede sfeer in de groep.
- * samenwerken zonder bemoeienissen: School en gezin halen voordeel uit een goede samenwerking en communicatie. Dit neemt niet weg dat iedere partij moet waken over haar eigen grenzen. Het is bijvoorbeeld niet de bedoeling dat ouders naar school komen om eigenhandig een probleem voor hun kind op te lossen. Bij problemen van pesten zal directie en team hun verantwoordelijkheid nemen en indien nodig overleg voeren met de ouders.

De regels die wij handhaven binnen de groepen

- * doe niets bij een ander kind, wat jezelf ook niet prettig zou vinden
- * we noemen elkaar bij de voornaam en gebruiken geen scheldwoorden
- * als je kwaad bent ga je niet slaan, schoppen, krabben (je komt niet aan de ander).
Probeer eerst samen te praten. Ga anders naar de leerkracht.
- * niet: zomaar klikken. Wel: aan de leerkracht vertellen als er iets gebeurt wat je niet prettig of gevaarlijk vindt.
- * vertel de leerkracht wanneer jezelf of iemand anders wordt gepest.
- * blijft de pester doorgaan dan aan de leerkracht vertellen.
- * word je gepest praat er dan thuis ook over, je moet het niet geheim houden.
- * uitlachen, roddelen en dingen afpakken of kinderen buitensluiten vinden we niet goed.
- * niet aan spullen van een ander zitten
- * luisteren naar elkaar
- * iemand niet op het uiterlijk beoordelen of beoordeeld worden
- * nieuwe leerlingen worden goed ontvangen en opgevangen. Zij zijn ook welkom op onze school.
- * opzettelijk iemand pijn doen, opwachten buiten school, achterna zitten om te pesten is beslist niet toegestaan.
- * probeer ook zelf een ruzie met praten op te lossen. Na het uitpraten kunnen we ook weer vergeven en vergeten.
- * vergeet niet : "kinderen die pesten zitten zelf in de nesten !"

Stappenplan bij aanpak van pestgedrag:

- * probeer er eerst zelf (en samen) uit te komen.
 - * op het moment dat een van de leerlingen er niet uitkomt heeft deze het recht en de plicht het probleem aan de leerkracht voor te leggen.
 - * de leerkracht brengt de partijen bij elkaar voor een verhelderingsgesprek en probeert samen met hen de ruzie of pesterijen op te lossen en (nieuwe) afspraken te maken.
- Bij herhaling van pesterijen tussen dezelfde leerlingen volgen sancties:
- ** een of meerdere pauzes binnen blijven
 - ** nablijven tot alle kinderen naar huis vertrokken zijn
 - ** een schriftelijke opdracht zoals een stelopdracht over de toedracht en zijn of haar rol in het pestprobleem
 - ** een gesprek met de pester: bewustwording voor wat hij met het gepeste kind uithaalt
- De leerkracht biedt altijd hulp aan de gepeste en begeleidt de pester, indien nodig in overleg met de ouders.
- Bij aanhoudend pestgedrag kan deskundige hulp worden ingeschakeld.

Begeleiding van de gepeste leerling:

- * medeleven tonen en luisteren en vragen: hoe en door wie wordt er gepest
- * nagaan hoe de leerling zelf reageert, wat doet hij/zij voor tijdens en na het pesten
- * huilen of heel boos worden is juist vaak een reactie die een pester wil uitlokken. De leerling in laten zien dat je op een andere manier kunt reageren.
- * zoeken en oefenen van een andere reactie bijvoorbeeld je niet afzonderen
- * het gepeste kind in laten zien waarom een kind pest.
- * nagaan welke oplossing het kind zelf wil
- * sterke kanten van de leerling benadrukken
- * belonen (schouderklopje) als de leerling zich anders/beter opstelt
- * praten met de ouders van de gepeste leerling en de ouders van de pester(s)
- * het gepeste kind niet overbeschermen, hiermee plaats je het gepeste kind juist in een uitzonderingspositie waardoor het pesten zelfs nog toe kan nemen.

Begeleiding van de pester:

- * praten; zoeken naar de reden van het ruzie maken/ pesten (baas willen zijn, jaloezie, verveling, buitengesloten voelen)
- * laten inzien wat het effect van zijn/ haar gedrag is voor de gepeste.
- * excuses aan laten bieden
- * in laten zien welke sterke (leuke) kanten de gepeste heeft
- * pesten is verboden in en om de school: wij houden ons aan deze regel; straffen als het kind wel pest en belonen (schouderklopje) als kind zich aan de regels houdt.
- * kind leren niet meteen kwaad te reageren, leren beheersen, de tel-tot-tien- regel inoefenen
- * contact tussen ouders en school; elkaar informeren en overleggen, wat is de oorzaak van het pesten?
- * inschakelen hulp.